

РЕЦЕПЦИЯ И ЗНАЧЕНИЕ НА РИМСКОТО ПРАВО ЗА СЪВРЕМЕННАТА ЮРИДИЧЕСКА КУЛТУРА

Велислав Иванов*

студент II курс

Юридически факултет на СУ „Св. Климент Охридски“

„На римския народ било отсъдено да завладее света два пъти – веднъж със силата на меча, втори път с духа на своето право.“

Бернхард Виндшайд

Благодарение на своята универсалност римското право е успяло да съчетае в себе си манталитета на всички исторически епохи и да почерпи опит от културата на всички народи, които са били под властта на Рим. Въпреки военната мощ и съвършената си политическа организация римската държава не се отличавала със собствени философски достижения. Точно като Александър Македонски римляните се възползвали в своя поход за завладяване на света от гръцката култура, „от която били победени, преди да победят света“¹. Привлечени от високата ерудиция на гръцкото общество и мотивирани да продължат успешния завоевателен поход на Рим, все повече римски граждани отивали да се учат в Гърция. Гръцките учени със своята етика и мисли за правото и справедливостта дават на римляните отговори на въпросите за смисъла на живота, на човешкото съществуване и задълженията на гражданина.

Римските юристи, базирайки се на цивилното и преторското право, създали едно право, отличаващо се с несравнима простота и яснота. Много съвременни понятия и дефиниции водят своето начало от римските закони, императорските конституции, решенията на сената и т.н. Негова е заслугата да правим разграничението между вещно и облигационно право, което днес ни се вижда толкова естествено. В областта на наследственото право то ни дава идеята за универсалното наследяване, според което на-

* E-mail: velislav_ivanov@mail.bg

¹ ТОРБОВ, Ц. История и теория на правото. София, БАН, 1992, с. 15–27.

следникът получава цялото наследство с всички права и задължения на починалия. Римските юристи са успели да създадат противоположно понятие, каквото е сингуларното наследяване (напр. при легата). Такава съвършена логика на юридическото мислене е по принцип характерна за нашето съвремие, но римските юристи изпреварват времето си².

Римското право е изключително важно за практиката на съвременния юрист. То дава инструменти за разбирането на различни правни проблеми, поставени при изработването на норми и принципи, предлагани от различни академични групи от Европа и света. Чрез историческото познаване на проблемите юристът съумява да даде основателни критики и точни оценки на даден законопроект. На съвременния правист все по-често се налага опирането на съдебната практика. Това изисква умения за идентифициране и оценяване на отделни съдебни решения, определянето на проблема и оформянето на аналогична хипотеза. Принос за развитието на такива умения ни дават именно римските юристи.

Друга негова заслуга е попълването на празнините в международното право. Не са малко случаите, в които наблюдаваме пряко възпроизвеждане на римскоправни норми в съвременните законодателства, но, както отбелязва иронично Цимерман, едва ли чиновниците и политиците в Брюксел, в процеса на създаване на директиви и регламенти, черпят вдъхновение от Юлиан, Папиниан, Лабен или Квинт Муций Сцевола, а ако можеха да го правят, едва ли така безогледно щяха да отстояват законодателството като единствен път за установяване на европейско правно единство³. От римското право могат да се почерпят някои идеи за унифициране на основата на правния прецедент и правната теория и по този начин да се преодолеят различни проблеми, несъизмерими с древността.

Освен всички негови заслуги, казани дотук, римското право има своето значение и за България. Въпреки че *Corpus iuris civilis* никога не е бил

² ТРАЯНОВ, Т. Значението на римското право за юридическото образование. Достъпна на [http://www.sadebnopravo.bg/biblioteka/2016/2/16/-](http://www.sadebnopravo.bg/biblioteka/2016/2/16/)

³ Цит. по Н о в к и р и ш к а , М. За римското право и правото на съвременна Европа. – В: *Римско право и Европейско право*. Сборник статии. Пловдив, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, 2008, с. 53–88.

действащ законник у нас, римското право е упражнило огромно влияние върху българското право както през Средновековието, така и след Освобождението от турско робство. Българската феодална държава за пръв път се докосва до римското право чрез Византия, тъй като след Покръстването българското право бива изградено на базата на византийското законодателство. След Освобождението пък България възприема изменената система на римското частно право така, както я наблюдаваме във френския кодекс – Code civil, и в други буржоазни законодателства⁴.

Може би изглежда необяснимо и странно че римското право, пригодно за условията на живот в Рим, се оказва толкова практично в XXI век. Но ако се фокусираме върху същността на съвременния живот и после го съпоставим с римския, тази необяснимост става привидна. Можем да заключим, че днешният човек е постигнал невероятен прогрес в науката и техниката, но не може да се каже същото в социален аспект. Основите на нашия бит остават същите, както у римляните: принципите на частната собственост, на договорите, на семейството, на наследяването и др.

„Римското право продължаваше да живее, но то спеше.“
Бернхард Виндшайд

Историческото развитие на римското право след унищожаването на Западната римска империя и рецепцията му през новото време са неопровержимо доказателство за валидността на тази максима.⁵ Това се дължи на принципа, характерен за началото на Средновековието, че действието на правото се определя не от принадлежността на едно лице към определена държава, а от неговия народностен произход. Точно затова римското право продължавало да съществува в завладените германски провинции и, въпреки че неговото влияние отначало не се е усещало, скоро германската правна култура започва да търпи значителни изменения.

Първите опити за систематизация на римското право и съчетаването му с „варварското“ обичайно право на народите пришълци датират още от началото на Домината. Почти веднага след възкачването на престола на

⁴ АНДРЕЕВ, М. Римското право в България. – В: *Год. на СУ. Юрид. Фак. Т. 56.* София, 1966.

⁵ ЧОЛОВ, Р. Римското частно право. София, Сиела, 2000, с. 29–49.

Диоклециан (284–286 г.) в Никомедия и Антиохия са били компилирани две частни сбирки – „Грегориановият“ кодекс (292 г.) и „Хермогениановият“ кодекс (293 г.). Те представляват компилация на авторитарното право – избрани императорски конституции от Хадриан до Диоклециан. В началото на IV в. се появяват още частни сбирки, най-известната от които е т.нар. *Mosaicarum et romanarum legume colatio* (Съпоставка между Мойсеевия и Римския закон). Трудът е въплъщение на теорията, че не съществува същностно противоречие между Божествения закон (Декалога на Мойсей) и римското право. Августин Блажени поддържа тази теория, смятайки че макар самите римляни да са били езичници и мъчители на Христос, самият Господ им е внушил правните норми.

През втората половина на V в. били направени успешни опити за съчетаване на готското обичайно право с вече утвърденото латинско право. В резултат се появяват най-ранните официални писани средновековни правни паметници – *Еврициановият кодекс* и *Едиктът на Теодорих*. И двата акта съдържат императорски конституции (Теодосиеви новели), фрагменти от Институциите на Гай и Сентенциите на Паул и са били от огромно значение, тъй като създават почва за раннофеодалната рецепция на римското право както от светската власт, така и от римокатолическата църква.

Във Византия приспособяването на римското право към обществената действителност се извършва доста по-плавно. Там Юстиниановата кодификация (528–534 г.) става и продължила да бъде основа на правната система на Източната римска империя.

От своя страна, въпреки че римското право никога не е било действащо право в България, то е упражнило голямо влияние върху правната ни традиция както през Средновековието, така и след Освобождението. Неговите принципи и норми са били усвоени, понякога със значителни изменения, както от феодалното, така и от буржоазното ни право. Основните източници от времето на феодалната българска държава, опиращи се на римската правна традиция, са *Законът за съдене на людетe*, *Славянска-*

та еклога⁶, *Земеделският закон*, *Синтагмата на Матей Властар* и христовулите на българските царе от Втората българска държава.

Кризата на Империята от края на IX и началото на X в. наложила актуализиране на действащото право. Този период от византийската правна традиция се свързва с имената на Василий I Македонец (867–886 г.) и сина му Лъв VI Философ (886–912 г.). Законодателни актове от този период са *Прохиронът* (Закон градски), *Епанагогата*, новата редакция на *Номоканона* и втората голяма законодателна компилация след Юстиниановата кодификация – т.нар. *Василики* (Императорски книги). Макар че всички тези актове били създадени на гръцки език и отразявали доста по-различна действителност от тази в Древния Рим, те усвоили основата на античното право. Чрез превеждането им на старобългарски език те се превърнали в основа на действащото право на Балканите, Русия, Украйна, Влахия и Молдова за цялото Средновековие.

След своеобразната смърт на римското право, настъпила с падането на Западната римска империя, то възкръсва за нов живот в Италия през XI и XII в.⁷ Още от основаването на първия европейски университет в Болоня през XII в. образованият монах и отличен познавач на каноническото право Ирнерий започнал да преподава там и светско право. По време на лекциите си той тълкувал и коментирал фрагменти от текстовете на Дигестите и Юстиниановата компилация. Преподаването в началото на XII в. представлявало смес от римското право с новите идеи на времето. Училищата по право в Прованс, Равена, Павия и особено в Болоня били едни от най-известните. Глосаторите⁸ (учените в Болонския университет) първи въвеж-

⁶ Нейният първоизточник – Византийската Еклога, е създаден през 726 г. и, както показва самото заглавие, тя почива на текстовете на *Corpus iuris civilis*. Като допълнение към нея са били създадени *Земеделският*, *Морският* и *Военният закон*, чиито имена достатъчно ясно говорят за съдържанието им.

⁷ ТОРБОВ, Ц. История и теория на правото, с. 83–85.

⁸ Глосаторите (от гръцки γλῶσσα – език, реч, дума; латински *glossa*) са юристи, занимаващи се с изучаване, тълкуване и прогласяване на античното римско право. Те правят опити да създадат вечно, универсално, съвършено право на базата на частното древноримско право, а постглосаторите два века по-късно се опитват да пригледат древноримското частно право към тогавашната действителност, към практическите нужди на светските държави. В Средновековна Европа в рамките на традицията, положена от школата на глосаторите, възниква първият европейски университет – Болонският.

дат изучаването на римското право в чист вид, независимо от субективните схващания. От цяла Западна Европа започват да се стичат учени, ентузиастични да разберат какво са учили старите римски юристи и какви са били законите на Римската империя. Всички стават горещи привърженици на римското право, което чрез тях се пренася в университетите на Франция, Германия и останалите цивилизовани държави по онова време. Продължителите на делото им през XIV и XV в. постепенно подготвят цялостната рецепция на римското право такава, каквото е било отразено в изворите за изучаването му.

По онова време в Европа настъпва промяна вследствие на това, че народите започват да излизат от патриархалния строй, а Италия и Холандия влизат в активни търговски отношения с целия свят. Тъй като всеки народ се е управлявал по собственото си обичайно право, а това силно пречело на развитието на свободната търговия, от целия търговски свят по онова време се очаквало да се създаде единно право, неограничено от национални и местни особености. Логичната опция била Европа да се опре на римското право, защото благодарение на многовековното си развитие като единно право на една световна империя то било освободено от всякакви типично национални особености. Изучаването на римското право според Юстиниановите сборници, неговото възприемане в теорията и прилагането му на практика след преоткриването му в Болоня представляват същността на онова забележително явление в общественоправния живот на тогавашна Европа, което днес наричаме рецепция на римското право. Тя не се е извършила едновременно и в еднаква степен във всички държави. Швейцария и страните на Скандинавския полуостров са били може би най-малко повлияни от него. Някои отрасли на римското право били приети по-добре от други – например наказателното право не направило значително впечатление. Може да се каже, че Юстиниановата кодификация така, както е пресъздадена от глосаторите и постглосаторите, до XVII в. се превръща в общо право за по-голямата част от Европа.

На рецепцията в Холандия (XV в.)⁹ си струва да бъде обърнато внимание, защото тя става причина през XVII в. да се създаде т.нар. Римско-Холандско право, което е комбинация от римското и местното обичайно право, и се използва до ден днешен. Римското право оставя своя отпечатък и върху Англия. Правени са и опити английското Общо право да бъде заменено с римското право, особено по време на управлението на крал Хенри VIII. Въпреки че това е предотвратено, много римски принципи и институти продължават да съществуват в Англия – особено във връзка с търговските сделки и Адмиралтейството¹⁰.

През XVIII в. във Франция е нямало установено право, а различните аспекти на живота са били уреждани от различни правни системи – например наследствените отношения – от каноническото право, облигационните – от римското право. Като прибавим и огромното разнообразие от местни и обичайни права, няма да е трудно да разберем саркастичното изказване на Волтер “En France [...], change de lois presque autant de fois qu'il change de chevaux de poste.”¹¹. В края на XVIII и началото на XIX в. се появява стремлението към създаване на собствени законници. Така възникват баварският, пруският и австрийският законник. Но с най-голямо значение се оказва Наполеоновият Code Civil, влязъл в сила през 1804 г. Като изключим значителното въздействие на римското право в Холандия и Англия от XVII в. наметне, той става първият класически модел на пряката рецепция на съвършените антични образци. Той е силно повлиян от римското право и усвоява огромна част от терминологията му¹² – по думите на сър Хенри Мейн Code Civil може да бъде описан с голяма неточност като сборник с правила от римското право, практикувани впоследствие във Франция и из-

⁹ CRACKNEL, D. G. and WILSON, C. H. Roman law: Origins and Influence. London, 1990, p. 29–36.

¹⁰ Адмиралтейството е военноморското ведомство на Великобритания, както и комплексът от здания в района на двореца Уайтхол, Лондон, където традиционно се помещава.

¹¹ OEUUVRES complètes de Voltaire. Tome sixième. Paris, 1838, p. 325. Достъпна и на https://books.google.bg/books?id=KwZCAAAAYAAJ&pg=PA325&lpg=PA325&dq=dans+ce+pays+change+de+loi+presque+autant+de+fois+qu%27il+change+de+chevaux&source=bl&ots=gM3Run7I3w&sig=vUXqvXJCE_Kx-qOFd1AKul8ETDg&hl=bg&sa=X&ved=0ahUKEwjhu7PXh_3WAhWBF5oKHboeBZAQ6AEIPjAD#v=onepage&q=dans%20ce%20pays%20change%20de%20loi%20presque%20autant%20de%20fois%20qu'il%20change%20de%20chevaux&f=false, p. 325.

¹² Напр. извлечената от Юстиниановите Институции разлика между лица и предмети.

чистени от феодалните наслоения. От своя страна той става основа за изработването на съвременните граждански и търговски законници на всички страни от романското (латинското) правно семейство – Испания, Италия, Португалия, Белгия. Освен това бил поставен в основите на съвременното латиноамериканско право (без Бразилия), както и на правните системи на много държави от Близкия, Средния, Далечния Изток и Африка.

Особено голямо значение римското право е получило през XVI в. в Средна Европа и по-точно – у германските народи. Тук рецепцията измества местното право, владее правния живот векове наред и оставя неизличим отпечатък както върху теорията, така и върху практиката на правото в Германия. Причините за това явление са няколко. За разлика от Англия и Франция тук обичайното право не е могло да бъде записано поради голямата разпокъсаност на Германия. Освен това значение е имало и неговото преподаване в новопостроените университети. Те са били основани малко по-късно от тези в Англия и Франция и затова едва през XV в. теоретичната рецепция на римското право е могла да бъде изнесена в лекциите на професорите, които са преподавали там. Школуваните юристи били убедени в превъзходството на римското право над местното и следователно са се стремели да го използват и на практика. Тази тенденция се засилва още повече, когато то започнало да се изучава в немските университети, а завършилите след това отивали в администрацията и добивали власт над обществения живот в страната. Рецепцията на римското право в Германия не е постигнало желания резултат – не успява да измести навсякъде и изцяло местното обичайно право и не подпомага обединяването на разкъсаната държава. То е продължило да действа непосредствено като закон до 1 януари 1900 г., когато новият общогермански граждански законник (BGB)¹³ влиза в сила. Той прекратява формалната задължителност на римското право, но не и неговото материално действие, защото почти всички най-важни положения и институти са влезли в неговия състав. От една страна редица институти не са били възприети – като робството например, въпреки че той допринесъл за развитието на крепостничеството. Вещното и

¹³ BGB – Bürgerliches Gesetzbuch е гражданският кодекс на Германия, който влиза в сила на 1 януари 1900 г. Той служи като шаблон за съставянето на гражданските закони на Естония, Латвия, Тайван, Япония, Тайланд, Южна Корея, Китай, Бразилия, Гърция и Украйна.

семејното право също остават незасегнати в својата основа од римското право. Но, од друга страна, во областа на частното право облигационното и наследственото право биват почти изцяло реципирани.

Рецепцијата на римското право през Средните векови во Европа има своето историческо значење.¹⁴ Од гледна точка на настоящето осъзнаваме, че римското право стои во основата на цялото модерно законодавство. Следователно съвсем непресилено би било тврдението, че това явление е съизмеримо по влияние с начина, по който хуманизмът и Ренесансот моделират културата и живота на новиот свят. По същия начин, по който те дават моцтен тласък на духовното развитие на народите, рецепцијата прочиства и одухотворява общественотоправниот живот на тези народи, колкото и сляпо и безкритично да е било подражанието на римското право во началото¹⁵.

“Ius romanum est ratio scripta”

(Римското право е писан разум)

Ирнерий Болонски

Тази знаменитата фраза, изречена още през XII в. од Ирнерий Болонски, основател и декан на първиот Ренесансов юридически факултет, не само не е загубила истинноста си, а напротив – во глобален мацаб все почесто се доказва нејниот теоретически и практички смисъл. Както вече стана јасно, благодарение на сьвършенството си римското право е успяло да пребьде през многовековната историја на света од Античноста до наши дни. Теоретичната му прецизност и практичка приспособимост са му позволили да окаже силно влияние върху правните системи на повечето държави во Средновековна Европа.

Много държави са сьумели да се поучат од римското право, да заемат различни правни институти, принципи и положения, но нито една не го е направила во такава голяма степен, както Германия. Од нај-рутинна терминологија до възприемане на цели институти това е страната, дала живот

¹⁴ ТОРБОВ, Ц. Теорија и историја на правото, с. 88–89.

¹⁵ Това важи со пълна сила за Германия, кьдето правото векови наред е било заплениено од римското право както на теорија, така и на практика.

на римското право в XXI в. Основополагащи систематични понятия като например контракт и деликт, абсолютни и относителни права, дори вещно и облигационно право, са били инспирирани от римското право. Терминът деликт (на немски Delikt) е произлязъл от латинската дума *delictum*. Освен това немската дума за договор (Vertrag, произлизаща от *sich vertragen*, което означава оправям отношенията си с някого, сдобрявам се), се формира по модела на латинския термин *pactum* (произлизащ от *pacisci* = правя мир).

Принципът за добросъвестността в договорното право също произлиза от римското право, а именно – от *exceptio doli*¹⁶ и *bona fides*.

Съвременните понятия за различните видове договори като покупко-продажба, замяна, дарение, мандат, депозит, както и разграничението между заем за ползване и заем за послужване също са взети директно от римляните.

Познати са им били и различните форми на вина – *culpa*¹⁷, *dolus*¹⁸, *diligentia quam in suis*¹⁹, както и различни институти като невалидността на неморалните договори (*contra bonos mores*)²⁰, относно закъснението за изпълнение на дължимата престация от страна на длъжника (*mora debitoris*)²¹ и забава при приемането ѝ от страна на кредитора (*mora creditoris*)²², водене на чужда работа без поръчка (*negotiorum gestio*)²³ и т.н.

Римското право е регламентирало дори различните случаи на неоснователно обогатяване. Някои от тях са *condictio indebiti* (кондикция за

¹⁶ *Exceptio doli* е процесуално средство за защита, което може да се използва от ответника в следните два случая: когато един правен акт е осъществен въз основа на измама (*dolus malus*), и когато след осъществяване на правния акт, най-често с предявяването на иск от ищеца, той има поведение, несъвместимо с правилата на добросъвестността (*bona fides*).

¹⁷ Отговаря на всяко укоримо поведение, което може да породи невъзможност от изпълнение или пък лошо изпълнение на облигационно отношение.

¹⁸ Означава умисъл, а също и порок на съгласието при договорите и всяко поведение, което се противопоставя на изискването за добросъвестност.

¹⁹ Означава дължима грижа, която длъжникът полага по отношение на своите лични дела – очаква се той да се отнася със същата грижливост към предмета на договора като тази, която прилага спрямо собствените си дела.

²⁰ § 138 I BGB.

²¹ § 286 и § 293 BGB.

²² § 459 BGB от 1900 г.

²³ § 677 BGB.

връщане на недължимо платено)²⁴, *condictio causa data causa non secuta* (кондикция за нещо, което е изпълнено, но насрещна престация не е последвала)²⁵, *condictio ob turpem vel iniustam causam* (кондикция за връщане на нещо, което е придобито въз основа на неморално действие)²⁶.

Примерите са безкрайно много и тук са описани институти само на облигационното право. Такива списъци могат да се направят както за вещното, така и за наследственото право, тъй като на тях трите немското законодателство обръща най-голямо внимание²⁷.

Същото се отнася и за други европейски кодификации. Френският Code civil в някои аспекти е дори „по-римски“ от BGB. Това включва систематичното разграничение между контракт и квазиконтракт, деликт и квазиделикт²⁸, принципът *nemo alteri stipulari potest* (никой не може да се задължи в полза на трето лице) и т.н.

*
**

Историческото развитие на римското право е един прекрасен пример за високите върхове в науката и изкуството, които е достигнала тази антична цивилизация. Издържайки на ударите на времето и достигайки до наши дни не само като университетски предмет, залегнал в учебната програма на всеки студент по „Право“, но и превърнало се във вдъхновение за юридическите школи по цял свят, римското право доказва съвършения си характер и оригинален почерк. Задавайки терминологичния базис и основните положения в правната ни действителност, то е обречено на вечен живот и възхищение.

²⁴ § 812 I 1 BGB.

²⁵ § 812 I 2 BGB.

²⁶ § 817 1 BGB.

²⁷ ZIMMERMANN, Reinhard. Roman Law and European Culture. Roman Law and European Culture (Derecho Romano y Cultura Europea) (Spanish). – In: *Revista de Derecho Privado*, Vol. 18, 2010, p. 5–34.

²⁸ III IV I II Code civil.